

Life Lezing 2023 André Hoogendijk

Transitie in vertrouwen

Toekomstig verleden van de Nederlandse landbouw

AERES
HOGESCHOOL
DRONTEN

Colofon

Uitgave:

Aeres Hogeschool Dronten
Tel 088 - 020 6000
www.aereshogeschool.nl

Lezing:

Drs. ing. A.N. Hoogendijk

Fotografie:

Heijblom Fotografie, Mark Pasveer, Wim van Vossen
(met dank aan BO Akkerbouw)

Tekstredactie:

Ir. Wiggele Oosterhoff

Eerste druk, april 2023
Oplage, 400 exemplaren

Bestellingen:

info.hogeschool.dronten@aeres.nl
Tel. 088-0206000

© Alle rechten voorbehouden. Deze tekst mag door derden gebruikt worden, mits de bron daarbij op correcte wijze vermeld wordt. De auteur heeft ernaar gestreefd een zo betrouwbaar mogelijke uitgave te verzorgen. Niettemin kan hij geen aansprakelijkheid aanvaarden voor onjuistheden die mogelijk in deze uitgave voorkomen. Aan deze publicatie kunnen geen rechten ontleend worden. De auteur heeft getracht de rechten van de afbeeldingen te achterhalen en/of de bron van de afbeeldingen weer te geven en ernaar gestreefd een zo betrouwbaar mogelijke uitgave te verzorgen.

Voor contact gelieve te mailen naar w.oosterhoff@aeres.nl

Transitie in vertrouwen

*Toekomstig verleden van
de Nederlandse landbouw*

Woord vooraf

Met een gevoel van trots en dankbaarheid reiken wij u dit boekje met de negende Life Lezing van Aeres Hogeschool Dronten aan. Deze is op 13 april 2023 door drs. ing. André Hoogendijk in Dronten uitgesproken.

De Life Lezing komt voort uit Ons IDee, de merkbeloofte van de faculteit in Dronten. In deze merkbeloofte staat *the Economy of Life* centraal. Elk jaar vragen we een deskundige om over *the Economy of Life* een inspirerende lezing te verzorgen. Daarnaast vragen we professionals vanuit de praktijk om daarop te reflecteren. Bijzonder bij deze lezing is dat de referenten afgestudeerden van Aeres Hogeschool Dronten zijn.

De Life Lezing is voor een brede doelgroep bedoeld. Allereerst voor relaties van Aeres Hogeschool Dronten. De lezing kan worden beschouwd als een gift van de hogeschool aan bedrijven en instellingen, voor alles wat zij de hogeschool geven. Daarnaast is de lezing ook bedoeld als inspiratie en reflectie voor studenten en medewerkers van de hogeschool zelf. Elke Life Lezing wordt afgesloten met een gezamenlijke maaltijd, een *walking dinner*. Een mooie manier om opgedane inzichten met anderen te delen en zo elkaar te inspireren.

Vanuit een historisch perspectief laat Hoogendijk in deze lezing zien dat transitie van alle tijden zijn. Het besef van een gedeeld verleden geeft vertrouwen in een gedeelde toekomst voor ons allemaal. Een gedeelde toekomst waarin we als sector van betekenis kunnen zijn voor mensen hier en mensen elders. Een sector die bijdraagt aan brede welvaart door een groene leefomgeving en gezond voedsel. Met een diversiteit aan

boeren die ondernemen alsof zij de eerste generatie zijn. Hoogendijk doet de oproep aan de hogeschool, haar docenten, studenten, betrokken ondernemers en iedereen binnen en buiten de sector om vooral samen te werken aan de landbouw van morgen. Deze oproep sluit wat ons betreft naadloos aan bij Ons IDee en die handschoen pakken we daarom graag op. Essentieel daarin is het sturen op de balans in economische, ecologische en sociale waarden ten behoeve van het maatschappelijk nut. Of simpeler, dat we onze studenten willen vormen en ontwikkelen tot professionals in een sector die rekening houdt met de aarde én de mens.

Hoe moeilijk ook, wens ik ons toe dat het ons lukt om steeds nadrukkelijker de bedoeling van ons werk centraal te stellen en ons blijven afvragen of het ook klopt wat we doen, vanuit ons hoofd, ons hart en in verbinding met elkaar. Wij wensen u veel inspiratie bij het lezen van deze Life Lezing en zien u graag terug.

Met vriendelijke groet,

Jolanda Berntsen – Wiltink MSc.
Directeur faculteit
Aeres Hogeschool Dronten

Transitie in vertrouwen

Toekomstig verleden van de Nederlandse landbouw

Inleiding

Vertrouwen in transitie

Klimaatverandering, eiwittransitie, herstel van biodiversiteit, stikstof, bodemverdichting, ziekten, plagen, honger, oorlog, onteigening, onzekerheid, onvrede. De Nederlandse landbouw staat voor grote opgaven. Of beter gezegd: de Nederlandse samenleving staat voor grote opgaven. De landbouw kan bijdragen aan oplossingen voor veel maatschappelijke vraagstukken. De landbouw staat immers ten dienste van de maatschappij. Er wordt vaak gesteld dat de landbouw in transitie moet, maar geldt dat eigenlijk niet voor ons allemaal?

Aan boeren wordt gevraagd om te vertrouwen in een transitie. Wat echter ontbreekt is een verbindend verhaal waar we vandaan komen en waar we naartoe gaan. De kennis over het verleden is weggezakt. Een wenkend perspectief voor de toekomst ontbreekt. Het schort aan het besef dat we een gedeeld verleden hebben en ook een gedeelde toekomst. Als er sprake is van een transitie, dan is dat een transitie die we sámen moeten maken. Vertrouwen in een transitie vraagt om een transitie in vertrouwen.

Vertrouwen in een transitie vraagt om een transitie in vertrouwen.

Transities zijn van alle tijden

‘Reizigers zijn wij in deze wereld, geen bewoners’, schreef Erasmus in 1534 in zijn boek *Voorbereiding op de dood*. Transities zijn van alle tijden. Zowel tijdperken van verandering als veranderingen van tijdperk hebben we als mensheid al vaker meegemaakt. In de tijd van Erasmus werd het leven gezien als een transitie naar de dood en daarmee als voorbereiding op het eeuwige leven. Waarheen, waarvoor de transitie in de landbouw moet leiden is niet altijd duidelijk.

In deze Life Lezing wil ik laten zien dat transities van alle tijden zijn. Ik ben opgeleid als historicus en landbouwkundige. Beide vakgebieden zal ik in deze lezing gebruiken. In het eerste deel van deze Life Lezing zoom ik in op een aantal thema’s, waaronder de positie van de vrouw, schaalvergroting, grondbezit en kringlooplandbouw. In het tweede deel van mijn lezing probeer ik lessen te trekken voor het heden en de toekomst. Zo hoop ik een beeld te schetsen van het toekomstig verleden van de Nederlandse landbouw.

Deel 1

historische lessen

De grootste transitie

De grootste transitie van ons voedselsysteem was de transitie van jagen en verzamelen naar landbouw. Dit was een transitie die op verschillende plekken op de wereld, onafhankelijk van elkaar, heeft plaatsgevonden. Het was geen transitie van jaren of van decennia, maar van eeuwen en millennia. Mensen stopten niet van het ene op het andere moment met het jagen op mammoeten om vervolgens op een houtvuurtje aardappels en bloemkool te gaan koken. Jagen/verzamelen en landbouw bestonden lange tijd naast elkaar.

Geen boer zoekt vrouw, maar boer is vrouw.

Ongeveer 12.000 jaar geleden begonnen mensen met wat we nu landbouw noemen. Mensen verzamelden zaden om die te planten en de eerste landbouwhuisdieren werden gedomesticeerd. Naar alle waarschijnlijkheid was de eerste boer in de wereldgeschiedenis een vrouw. Een vrouw die zaden verzamelt, schoont en plant. Een vrouw die de meest makke kalfjes, lammetjes en biggetjes uitzoekt om verder mee te kunnen fokken. Een vrouw die zorgt voor de dagelijkse basisvoeding die wordt aangevuld met de resultaten van de jacht. Aan het begin van de landbouw was het geen 'boer zoekt vrouw' maar 'boer is vrouw'.

Figuur 1. Vrouw karnt melk in karnton. Bron: www.rijksmuseum.nl

De paardenkarmolen

Het was gebruikelijk dat de vrouw verantwoordelijk was voor het karnen van de melk. Melk was vroeger niet houdbaar – de koelkast bestond immers nog niet – dus vrijwel alle melk werd verwerkt tot boter en kaas. Het was de taak van de vrouw om, naast alle huishoudelijke werkzaamheden, dagelijks te karnen (zie figuur 1). Afhankelijk van de hoeveelheid melk betekende dat een uur of zelfs een paar uur hard stampen, draaien of roeren.

Er werden allerlei slimigheden bedacht om dat zware handwerk lichter te maken. Een grote doorbraak kwam in de 17e eeuw met de uitvinding van de paardenkarmolen. Niet langer hoefde de boerin met de hand te karnen, maar voortaan werd een paard ingezet om te lopen. Soms paste de karmolen in de oude boerderij, soms werd deze naast de boerderij geplaatst in een aanbouw. De boerin werd bevrijd van het zware karnwerk.

Het paard kon ook wel een grotere karnton aan met meer melk op basis van meer koeien. Daarmee konden boeren hun veestapel laten groeien en meer verdienen. In de loop van de 16e en 17e eeuw verschoof de focus van Nederlandse boeren steeds meer van de akkerbouw naar de veehouderij. De uitvinding van de paardenkarmolen paste in een trend van schaalvergroting. Boeren konden meer koeien gaan houden en hadden voortaan ook standaard een paard.

Het hennepweidebedrijf

Zelf kom ik uit de Krimpenerwaard, een veenweidegebied in het Groene Hart. Zompige grond, veel slootjes en smalle percelen met koeien in de wei. Een vredig landschap. Als je erdoorheen fietst, dan zou je kunnen denken dat het gebied na de ontginning er altijd zo uit heeft gezien. Niets is minder waar. Er heeft hier al eens een transitie plaatsgevonden. Naast de boerderijen zie je soms nog kleine perceeltjes, vaak met knotwilgen omzoomd. Niet praktisch voor de koeien, wel leuk voor wat schapen of geiten. Maar op die kleine percelen, daar gebeurde het vroeger. Het landschap is onze routekaart naar het verleden.

In de Krimpenerwaard was na de ontginning sprake van akkerbouw. Al snel kwam men erachter dat het land daarvoor te nat was. Deze regio kende al vroeg een verregaande specialisatie. Aan het einde van de middeleeuwen vonden mensen hun bestaan meestal al buiten de agrarische sector. Met dank aan de nabijheid van steden als Dordrecht en Gouda ontwikkelden zich industrieën als de steenbakkerijen en de scheepsbouw. Daarnaast waren de scheepvaart en de visserij belangrijke bronnen van inkomsten.

Boeren speelden in op de industrie in hun regio en legden zich toe op het telen van hennep. Het ging hierbij om vezelhennep, voor het maken van touw voor de schepen en van garen voor zeildoek. Elk dorp had meerdere touwslagerijen. In de winter was het maken van touw en zeildoek een belangrijke vorm van nijverheid. De teelt van hennep paste goed in de Krimpenerwaard. Voor de teelt was relatief veel mest nodig, waardoor boeren slechts op kleine akkers hennep konden telen. Dat paste bij de omstandigheden waarbij boeren door de inklinking van het veen alleen kleine akkers op niveau konden houden.

In regionale kringlooplandbouw stond de veehouderij in dienst van de teelt van gewassen.

De melkveehouderij stond aanvankelijk ten dienste van de hennepeteelt. Dit bedrijfstype, het hennepweidebedrijf, kwam niet alleen voor in de Krimpenerwaard maar ook in andere veenweidegebieden in Nederland. De mest van de koeien was essentieel voor de hennepeteelt. De hennepakkers lagen vlak naast de boerderij, zodat de mest direct vanuit de stal op de akker kon worden gebracht. De koeien leverden uiteraard ook melk voor de boter en de kaas. Kaas was een luxeproduct dat werd verkocht op de Goudse kaasmarkt.

De restproducten van de kaasmakerij werden gevoerd aan de varkens. Het ging dan vooral om de wei, de vloeistof

die ontstaat door het stremmen van de melk. De vloeibare wei wordt afgetapt en van de meer vaste wrongel wordt kaas gemaakt. In wei zitten nog veel voedingsstoffen waar varkens prima op groeien. De mest van de varkens ging ook op de akkers en de varkens werden aan het eind van het jaar geslacht. Zo werkte destijds de kringlooplandbouw in de Krimpenerwaard.¹

Het gat in de kringloop

Een zuivere kringloop was het natuurlijk niet, want elk jaar verdween de hennep van de boerderij. De voedingsstoffen gingen via het gras naar de koeien en van de koeienmest naar de hennep. Het grasland werd daardoor steeds armer. De mest die overbleef na het bemesten van de hennepakkers werd verdeeld over het grasland dichtbij de boerderij. De verder weg gelegen graslanden verschaalden daardoor het meest. Deze landen werden dan ook aangeduid als schraallanden en dienden als hooiland.

Vaak kwam er maar één snede gras van het hooiland. Als het land na verloop van jaren te weinig opbracht, werd het steeds aantrekkelijker om het af te graven voor de turfwinning. Door het afgraven ontstonden bekende plassengebieden zoals de Reeuwijkse Plassen en de Nieuwkoopse Plassen. Een groot meer dat op deze wijze ontstond was de Zuidplas, vlak naast Gouda. In de 19e eeuw is dit meer echter weer ingepolderd en staat nu bekend als de polder met het laagste punt van Nederland – 6,76 meter onder NAP.

Vergelijkbare transitie van het landschap vonden ook plaats op de Nederlandse zandgronden. Door schapen te laten grazen, de heide af te plaggen en de schapenmest op akkers te brengen, werden voedingsstoffen verplaatst naar de esgronden. Op deze akkers werd onder meer rogge geteeld. De rogge uit Zuid-Nederland ging voor een flink deel naar de Hollandse steden. Het rijkere Vlaanderen kocht de humane mest op uit Holland, waardoor de fosfaat van de Nederlandse heide uiteindelijk in Vlaanderen belandde (zie figuur 2).²

Nieuwe natuur

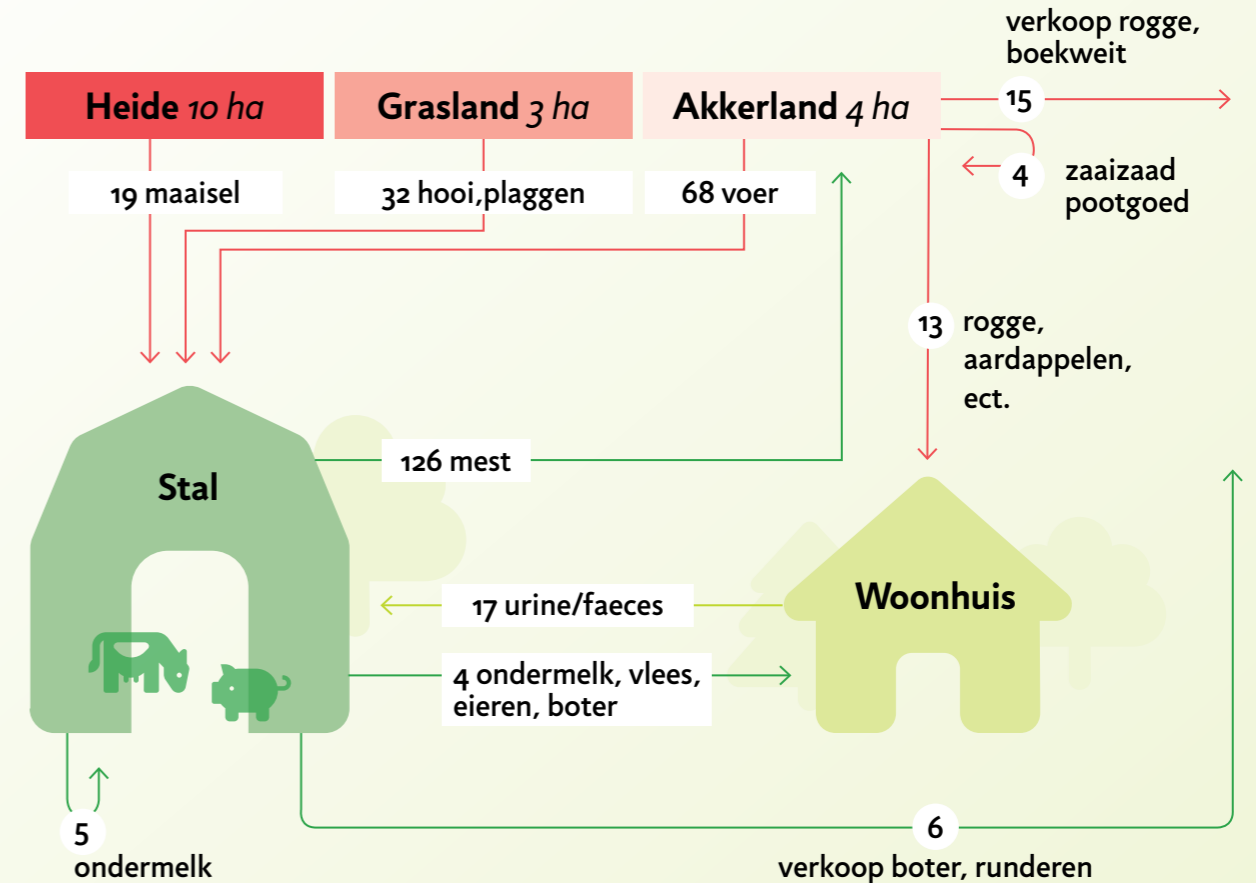
Het afvoeren van nutriënten van de Nederlandse heide zorgde voor verschraling die onder meer leidde tot zandverstuivingen. Om de verstuivingen tegen te gaan en meteen een nieuw verdienmodel te creëren, werd in de 19e en 20e eeuw vaak productiebos aangeplant, onder meer op delen van de Veluwe. Veel Nederlandse natuurgebieden zijn plekken waar na de ontginning voedingsstoffen, met name stikstof en fosfaat, zijn afgevoerd door de landbouw. Het zijn schrale gebieden waar bijzondere planten zijn gekomen die goed om kunnen gaan met weinig voedingsstoffen.

Vanuit het verleden gezien is de stikstofproblematiek daarmee goed verklaarbaar. De meeste stikstofgevoelige natuur in Nederland was ooit landbouwgrond die we eeuwenlang hebben verarmd. We hebben stikstof en fosfaat over een lange periode onttrokken, waardoor er bijzondere natuur is ontstaan die goed gedijt op schrale grond. Vanaf het midden van de 19e eeuw zijn we echter mest van buiten gaan aanvoeren. Aanvankelijk ging het vooral om guano, verdroogde vogelpoep uit Zuid-Amerika. In de eeuw sinds de uitvinding van het Haber-Boschproces in 1909 gaat het om (stikstof)kunstmest.

De meeste stikstofgevoelige natuur in Nederland was ooit landbouwgrond die we eeuwenlang hebben verarmd.

We hebben in de loop der eeuwen ons landschap steeds aangepast. Aan onze behoefte aan voedsel, aan kansen in de markt en aan nieuwe verdienmodellen. De mogelijkheden van de bodem hebben daarvoor altijd de basis gevormd. De vragen die vandaag de dag voor ons liggen zijn niet nieuw en niet anders dan de vragen die onze voorouders moesten beantwoorden. Hooguit zijn de antwoorden nu wat makkelijker, omdat we meer ervaring hebben en meer overzicht. We kunnen vertrouwen op de transitie die we met elkaar al hebben doorgemaakt.

Figuur 2. Fosfaathuishouding van een regionaal kringloopbedrijf. Bron: Frans Aarts, *Boeren in Peel en Kempen omstreeks 1800*.

1. Arie Koolmees en André Hoogendijk, *Land verloren, Krimpen geboren. Het boerenerfgoed van Krimpen aan den IJssel* (Krimpen aan den IJssel 2021).
 2. Frans Aarts, *Boeren in Peel en Kempen omstreeks 1800* (Enschede 2016).

Eigendom

In de 19e eeuw werd de laatste hand gelegd aan de verdeling van Nederland. Op aangeven van Napoleon Bonaparte ontstond het Kadaster en werd Nederland ingemeten en verdeeld in percelen. Grondbezit was al langer de norm en werd hiermee formeel vastgelegd. Oorspronkelijk was er vanaf de ontginning van ons land vaak sprake van gemene gronden, nu vaak aangeduid met het Engelse *commons* maar ook wel met het Nederlandse meent of mient, waar boeren gezamenlijk rechten en plichten hadden.

De eigenaar van de meent was de gemeenschap, wat in de praktijk vaak neerkwam op een adellijke heer of een bisdom. Boeren konden de gronden samen gebruiken om te bewerken of om te beweiden. In de loop der jaren werden de gemene gronden verdeeld over de gebruikers. In het oosten van Nederland ging het vaak om een zogeheten marke. Boeren bestuurden met elkaar en, afhankelijk van de regio, soms met edellieden, geestelijken of burgers hun marke. Deze marken werden medio 19e eeuw opgedeeld onder de gebruikers. Anno 2023 zijn er lokaal nog enkele kleine marken actief.

Een andere vorm van eigenaarschap waren burgers die samen investeerden in de inpoldering of ontginning voor de agrarische sector. Het bekendste voorbeeld, dat tot op de dag van vandaag een bloeiend agrarisch bedrijf is, is de Koninklijke Maatschap de Wilhelminapolder. In 1809 werden de schorren en slikken ten noorden van Goes ingepolderd in opdracht van 24 kooplieden uit Rotterdam. Inmiddels zijn er, mede door vererving en verkoop, meer dan 400 maten gezamenlijk eigenaar van dit grote landbouwbedrijf.³

Verschuivingen in de landbouw

Slechte prijzen voor zuivel en vlees zorgden er in het begin van 18e eeuw voor dat er een verschuiving van veehouderij naar akkerbouw plaatsvond, vooral in Groningen en Zeeland. De

vraag naar textiel in Vlaanderen speelde mee bij de groei van het areaal vlas en meekrap in Zeeland. Bouwplannen werden in Groningen geïntensiveerd om meer graan te kunnen telen. Klaver werd opgenomen in de vruchtwisseling waardoor meer stikstof beschikbaar kwam.

Door slechte prijzen voor zuivel en vlees schakelden boeren van veehouderij over naar akkerbouw.

Toen na verschillende runderpestepidemieën de prijzen voor zuivel en vlees stegen, breidde de veehouderij aan het einde van de 18e eeuw snel weer uit.⁴ In de 19e eeuw groeide de export van zuivel en vleesvee. Er werd geen vlees geëxporteerd, maar levende dieren die meestal eerst werden geïmporteerd uit wat nu Duitsland is. De runderen werden hier vetgemest om vervolgens te worden verscheept naar Engeland. Wat ook opkwam in de 19e eeuw was de tuinbouw. Een voorbeeld is de teelt en export van bloembollen. Het is exemplarisch dat de Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur de oudste, nog in de oorspronkelijke vorm bestaande agrarische vereniging in Nederland is – opgericht in 1860.

Landbouwcrisis

De landbouwcrisis van 1878 was een meervoudige crisis voor de Nederlandse landbouw. De prijzen van verschillende landbouwproducten daalden door de goedkope import uit Noord-Amerika. Door de toenemende agrarische productie in de Verenigde Staten, het groeiende spoorwegstelsel en de komst van stoomschepen kwam er steeds meer graan en katoen naar Europa. Nederlandse akkerbouwers konden niet concurreren met de internationale tarweprijzen. Schapenhouders zagen de afzet voor wol snel krimpen toen mensen kozen voor kleding van goedkoper, Amerikaans katoen.

Ondertussen werd de botermarkt getroffen door de opkomst van een goedkoper, plantaardig alternatief. Margarine was een Franse uitvinding als resultaat van een prijsvraag van keizer Napoleon III. Als soldaten boter meenamen, dan was deze al snel bedorven. Met margarine op hun brood konden de Fransen vechten tegen de Duitsers in de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871. De Franse keizer verloor echter de oorlog en het initiatief met margarine. Een Nederlander kocht de uitvinding en zette in Oss 's werelds eerste margarinefabriek op.

De Tweede Kamer spoorde de regering aan om maatregelen te nemen tijdens de landbouwcrisis.

De Landbouwcommissie

De overheid bemoeide zich in die tijd nog niet veel met de landbouw. De Tweede Kamer spoorde de regering echter aan om maatregelen te nemen tijdens de landbouwcrisis. In 1886 werd een staatscommissie ingesteld met als taak 'het instellen van een onderzoek naar den toestand van den landbouw hier te lande en tot het indienen van voorstellen betreffende de middelen, waarop van Regeeringswege de ontwikkeling van den landbouw in Nederland zou kunnen worden bevorderd, alsmede tot het geven van adviis zoo dikwijls als de Regeering dit van haar mocht verlangen.'⁵

De Staatscommissie tot onderzoek naar de toestand van de Landbouw, ook bekend als de Landbouwcommissie, bleef vijf jaar actief. De commissie publiceerde een omvangrijk rapport in vier delen en kwam met maar liefst twaalf adviezen voor de regering. De adviezen leidden onder meer tot subsidiëring van het landbouwonderwijs, oprichting van proefstations, de verbetering van de fokkerij en een regeling voor het landbouwkrediet. Indirecte gevolgen waren onder andere de oprichting van Staatsbosbeheer en het vormen van een aparte

afdeling Landbouw binnen het ministerie van Binnenlandse Zaken, wat later zou uitgroeien tot een eigen ministerie.

Wat opvalt aan de Nederlandse aanpak van de landbouwcrisis, op basis van de adviezen van de Landbouwcommissie, is dat Nederland uitging van een landbouw die gebaseerd bleef op export, onderzoek, innovatie en toegevoegde waarde. Waar andere landen protectionistische maatregelen namen tegen de goedkope import, hield Nederland de grenzen open. De overheid sloot daarmee aan bij wat er in het land al gebeurde, zoals met de export van vleesvee en bloembollen maar ook met de oprichting van de Rijkslandbouwschool in Wageningen in 1876.

De Nederlandse landbouw bleef gericht op export, onderzoek, innovatie en toegevoegde waarde.

De veranderingen van Mansholt

Als Nederlandse minister van Landbouw (1945-1958) en aansluitend als Eurocommissaris (1958-1973) heeft Mansholt een grote stempel gedrukt op de agrarische sector. Een grote stempel maar wel een door veel mensen onbegrepen stempel. Vaak wordt gezegd en geschreven dat de inzet van Mansholt kan worden samengevat in een motto van drie woorden: 'nooit meer honger'. Dat is echter een fictie. Volgens zijn biograaf heeft Mansholt deze woorden nooit gezegd of geschreven. We kunnen niet in zijn hoofd kijken, maar het is ook onwaarschijnlijk dat Mansholt hierdoor is gemotiveerd.⁶

Het misverstand begint met de Hongerwinter. De hongersnood in de winter van 1944/45 kostte in Nederland het leven aan meer dan 20.000 mensen. De oorzaken van de honger hadden echter weinig met de landbouw te maken. De Hongerwinter was vooral het gevolg van logistieke problemen als gevolg van de oorlog. Zo was Zuid-Nederland al bevrijd, waardoor steenkool

3. Voor meer informatie over de Koninklijke Maatschap de Wilhelminapolder, zie www.kmwp.nl.

4. Jan Luiten van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914* (proefschrift: Wageningen 1985).

5. Koninklijk Besluit van 18 september 1886, nummer 28.

6. Johan van Merriënboer, *Mansholt. Een biografie* (Amsterdam 2011).

uit Limburg het bezette deel van Nederland niet kon bereiken. Daarnaast lag het vervoer over het spoor stil door de spoorwegstaking van 1944. Ook zorgden de represailles van de Duitse bezetters samen met oorlogshandelingen voor een tekort aan voedsel in het westen van Nederland. De honger was voorbij zodra de oorlog voorbij was.

Er was dus geen enkele reden om het landbouwbeleid van na de Tweede Wereldoorlog te baseren op de Hongerwinter. Mansholt wist dat als geen ander. Hij streefde heel andere doelen na. Als sociaaldemocraat streed hij voor de verheffing van de boerenstand. Hij vond dat boeren een inkomen moesten verdienen dat gelijk opging met dat van arbeiders in de steden. Ook vond hij dat vrouwen en kinderen niet meer uit armoede verplicht moesten zijn om mee te werken op de boerderij. Een modern bedrijf met mechanisatie zou het werk verlichten en het inkomen verbeteren.

Een modern gemechaniseerd bedrijf zou het werk verlichten en het inkomen verbeteren.

Braks, het milieu en Europa

In de periode na Mansholt was Gerrit Braks de meest relevante minister van Landbouw. Met de Interimwet legde hij in 1984 beperkingen op aan de intensieve veehouderij om het mestoverschot aan de pakken. Voor zover het daarvoor nog niet duidelijk was geweest, was het nu wel duidelijk. De landbouw zou voortaan moeten opereren binnen de kaders van allerlei milieuwetten. Daar heeft de sector zich in de decennia erna op aangepast, al zijn er weer nieuwe wetten bij gekomen en blijft er werk te doen.

Braks maakte in 1989 ook de val van de Muur mee. Hij kon toen niet vermoeden dat het verwijderen van een harde grens tussen Oost- en West-Duitsland ertoe zou leiden dat de wolf

terug zou keren naar Nederland. Wat al wel snel duidelijk werd, was de overgang van EEG naar Europese Unie in 1992 met het Verdrag van Maastricht. In de jaren erna volgde de toetreding van landen in Midden- en Oost-Europa. De interne markt – van export kun je binnen de EU met goed fatsoen niet spreken – is daarmee veel groter geworden.

Handel binnen de Europese Unie is geen export.

Einde van de uitzonderingspositie

De Nederlandse landbouw is vandaag de dag nog steeds bezig om zich in te schikken binnen de geldende milieunormen en aan te passen aan de grotere interne markt. Daarbij is in de afgelopen decennia de uitzonderingspositie van de landbouw afgebouwd. In een betrekkelijk korte tijd zijn de Dienst Landbouwvoorlichting, het Landbouwschap, de productschappen en zelfs het ministerie van Landbouw opgeheven. Het groen onderwijs is ondergebracht bij het ministerie van Onderwijs, de Dienst Landbouwkundig Onderzoek bij Wageningen UR en het landbouwkundig onderzoek bij de Topsectoren van het ministerie van Economische Zaken.

Geen aparte positie meer, maar landbouw als onderdeel van de reguliere economie, of misschien beter geformuleerd, van de samenleving. Boeren hebben hier zelf – bewust of onbewust – jaren voor gepleit. Boeren zijn zichzelf steeds meer gaan zien als ondernemer en minder als verzorger van dieren en gewassen. De overheid is hier met graagte in meegegaan. Helaas is de sector in deze transitie tussen wal en schip beland. Agrarische ondernemers worden collectief verantwoordelijk gehouden – en indien nodig collectief gestraft – als zij sectorale milieunormen overschrijden. Er is sinds 2017 weer een ministerie van Landbouw, maar terug naar vroeger werkt niet. We moeten vooruit naar de toekomst!

Deel 2

lessen voor de toekomst

Brede welvaart

Er wordt al tijden gewerkt aan plannen voor de landbouw, maar een onderliggende visie ontbreekt. Zoals de Romeinse schrijver Seneca aan het begin van onze jaartelling schreef: 'Als we niet weten naar welke haven we koers zetten, is geen enkele wind gunstig.' De Landbouwcommissie van 1886 begon met een grondige analyse en kwam met adviezen die aansloten bij wat er in de praktijk al gebeurde. Mansholt stond naast de boeren en streed voor een goede positie voor de blijvers. Braks handelde naar bevind van zaken. Inmiddels lopen we al jaren achter de feiten aan.

De nieuwe richting van de Nederlandse landbouw is al lang bekend. We leven in een verstedelijkte delta waar we veel functies op weinig grond combineren. We willen graag gezond voedsel eten en in een prettige omgeving leven. Deze vraag speelt niet alleen hier, maar over de hele wereld. Maar nergens ter wereld is zo'n sterk agrarisch cluster als hier in Nederland. We hebben dus een enorme kans als sector om iets te betekenen voor mensen hier en mensen elders. Landbouw, een groene leefomgeving en gezond voedsel zijn essentieel voor brede welvaart.

We hebben goud in handen

Als je in een familiebedrijf de vorige generatie opvolgt, dan is er één les die je je moet inprenten: onderneem alsof je de eerste generatie bent. Niet op de winkel passen en niet iets doen enkel omdat je ouders het zo deden. Kijk wat je in je handen hebt en begin opnieuw. Zo geldt dat ook voor de Nederlandse agrarische sector. We hebben als Nederland goud in handen met onze boeren, onze ketenpartijen, ons onderwijs, ons onderzoek en onze overheden.

Voor het creëren van de nieuwe mogelijkheden van de Nederlandse landbouw kunnen we leren van het verleden. Van de wijsheid van de Landbouwcommissie, van de visie van Mansholt, maar ook van een aantal transities die we al hebben doorgemaakt. Zoals Hans van Mierlo zei: 'Je hebt het verleden niet achter de rug, je hebt het in de rug'.

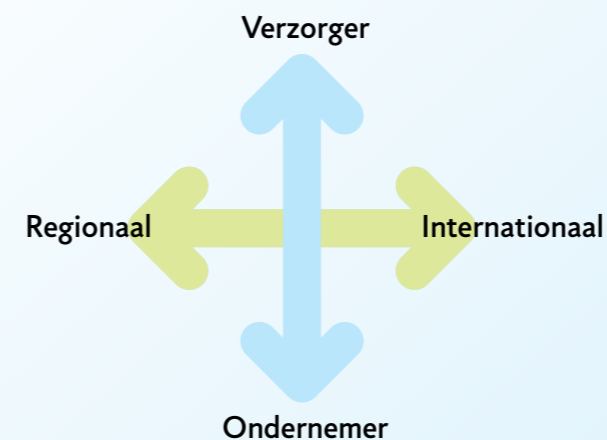
De positie van de vrouw

De grootste landbouwrevolutie is begonnen door vrouwen die duizenden jaren geleden boer werden. Mechanisatie en schaalvergroting bevrijdden de vrouw van het verplichte handwerk. Vandaag de dag is 31% van de boeren in de Europese Unie een vrouw. In Letland 44%, in Spanje 28%, in België 14%, in Denemarken 10% en in Nederland 5%.⁷ Nederland heeft het laagste percentage vrouwelijke boeren van heel Europa. De meeste onderwijsinstellingen, bedrijven en andere organisaties in onze sector hobbelen hier achteraan.

Werk aan boerendiversiteit en geef vrouwen dezelfde kansen als mannen.

Dat betekent dat we de intelligentie, creativiteit en kracht van de helft van onze kinderen, de helft van onze studenten en de helft van onze burgers niet goed gebruiken in de agrarische sector. We doen hiermee onszelf als sector tekort. Ik pleit ervoor dat we al het beschikbare talent in onze sector optimaal benutten. Dat we onze dochters dezelfde kansen geven

Figuur 3. Kansen in de markt en de regio.

als onze zonen. Dat we onze sector openstellen voor mensen van buiten de landbouw die iets kunnen toevoegen. Dat we naast biodiversiteit werk gaan maken van boerendiversiteit.

Kansen in de markt en de regio

Boeren zijn actief op twee assen die elkaar kruisen (zie figuur 3). De ene as is het vak, de andere as is de regio. Je bent melkveehouder in de Achterhoek, akkerbouwer in de Noordoostpolder, enzovoort. De commerciële activiteiten van boeren zijn met name landelijk georganiseerd via grote Nederlandse coöperaties. De binding tussen boer, burger en natuur vindt daarentegen vooral in de regio plaats, door onder meer de agrarische natuurverenigingen en de multifunctionele landbouw. Op beide assen is nog veel ruimte voor vernieuwing.

Regionaal liggen er grote kansen en zeker niet alleen met producten in de korte keten. We kennen als Nederland maar weinig streekproducten met een beschermde oorsprongsbenaming. De Europese Unie kent 1611 beschermde streekproducten voor voedsel, 1631 voor wijn en 260 voor sterke drank. Daarvan heeft Nederland er 11 voor voedsel, 19 voor wijn en 5 voor sterke drank. In totaal

staat dus ongeveer 1% van de registraties op naam van een Nederlands product.⁸ We kunnen dit uitbouwen, niet alleen met oude rassen maar ook met innovatieve en verrassende nieuwe producten.

Daarnaast liggen in de regio kansen voor nieuwe verdienmodellen die uitgaan van de maatschappelijke waarden die boeren toevoegen. Van biodiversiteit en landschap tot waterbergend vermogend en het sluiten van de kringloop. Een initiatief als Agricycling verdient het om landelijke dekking te krijgen en voor meerwaarde te zorgen in alle regio's. Na Vruchtbare Kringloop Achterhoek is er nu ook Vruchtbare Kringloop Overijssel dat boeren wil belonen voor duurzame prestaties. Provincies zijn ondertussen aan de slag gegaan met de biodiversiteitsmonitor voor de melkveehouderij en voor de akkerbouw.

Van insiders naar outsiders

De agrarische sector is een sector van insiders. Scholen, banken, adviseurs, verenigingen, kennisinstellingen en overheden zijn volledig gericht op mensen binnen de landbouw. Outsiders worden buiten de deur gehouden. Het vak van boer staat eigenlijk alleen open voor kinderen van mensen die nu boer zijn. Bedrijfsopvolgers worden daardoor in een te kleine groep gezocht, namelijk in de groep van de kinderen van de huidige ca. 50.000 boeren. De rest van Nederland komt niet aan bod. We laten hier een enorm potentieel liggen. We moeten dus aan de slag met het verlagen van drempels voor outsiders.

We moeten aan de slag met het verlagen van drempels voor outsiders.

Daarbij is grond een belangrijk onderwerp. Ooit gingen we van gemeenschappelijke gronden naar privébezit van grond. Recent zijn nieuwe initiatieven ontstaan om gezamenlijk grond voor boeren aan te kopen, zoals Aardpeer en Land van Ons. Deze nieuwe initiatieven sluiten aan bij een trend in de sector.

Steeds meer bedrijven gaan samenwerken, waarbij de eigenaar van de grond niet altijd meer de actieve boer is. Eigenaarschap en bedrijfsvoering raken vaker ontkoppeld. Daarbij kennen we dankzij de Koninklijke Maatschap de Wilhelminapolder ook een variant met maten uit de grote stad.

Hier liggen kansen voor de agrarische sector. Bijvoorbeeld door stoppende boeren hun grond te laten inbrengen in een grondcoöperatie. Ze krijgen dan aandelen terug voor hun grond en profiteren van de waardeverhoging en jaarlijkse inkomsten. Ook is het denkbaar om mensen uit de stad te laten investeren in boerenbedrijven. Als bij elke boer honderd mensen een aandeel zouden nemen in hun bedrijf, dan zijn er vijf miljoen Nederlanders direct betrokken bij het reilen en zeilen in de agrarische sector. Je krijgt er meteen een heleboel kennis en misschien zelfs wat handjes bij cadeau.

Schaalverkleining van het landschap

In de afgelopen eeuw is de schaalvergroting van bedrijven hand in hand gegaan met de schaalvergroting van het landschap. Houtwallen en andere landschapselementen zijn op veel plekken verdwenen. Percelen werden groter, met rechte slootkanten en zo min mogelijk overhoeken. Zo was het land makkelijker te bewerken met tractoren die ook steeds groter werden. Daarmee zijn we wel een deel van de schoonheid en de biodiversiteit van ons land kwijtgeraakt.

Technische innovaties kunnen helpen bij schaalverkleining van ons landschap.

Schaalvergroting van bedrijven is een economische wetmatigheid, die in de 17e eeuw al opging bij de uitvinding van de paardenkarnmolen. Het landbouwbeleid zorgde onder Mansholt, maar ook vandaag de dag nog steeds, als een versneller van de schaalvergroting. Zeker de hoogproductieve bedrijven zullen komende decennia steeds groter blijven worden. We staan echter op een kantelpunt. De schaalvergroting van

bedrijven kan nu ontkoppeld worden van de schaalvergroting van het landschap.

Met robots en autonome voertuigen kunnen we straks het veld bewerken. Kleine wagentjes kunnen 24 uur per dag, 7 dagen per week werken met af en toe een pauze om op te laden. Met camera's en sensoren kunnen we op een veel kleinere schaal werken op onze akkers en weides. Nederland kan vooroplopen in deze ontwikkeling, als we de kracht van onze technische en IT-clusters koppelen aan de agrarische sector. Als we het echt willen, kunnen we werk maken van schaalverkleining van ons landschap.

Tot slot

De landbouw is regelmatig sterk beïnvloed door gebeurtenissen die op het eerste gezicht niets met de landbouw te maken hebben. Toen Fidel Castro in 1959 aan de macht kwam in Cuba, stopten Amerikanen met het importeren van rietsuiker. Voor de cola en andere frisdrank ging men fructose halen uit mais. Voor het resterende eiwit zocht men met een markt in Europa. Die kwam er met de GATT-ronde van 1962. Zo werd het 'gat van Rotterdam' geboren en staat de deur sindsdien wagenwijd open voor de import van eiwit voor veevoer.

We kunnen niet alles beïnvloeden wat er gebeurt met de landbouw en het landbouwbeleid. We kunnen wel inspiratie halen uit het verleden en uit initiatieven in het heden.

We kunnen naast onze kritische geest ook onze creativiteit gebruiken. We kunnen met technologische, ecologische en sociale innovaties bijdragen aan alle belangrijke maatschappelijke opgaven. We kunnen outsiders naar binnen halen. We kunnen samen plezier hebben. We kunnen ondernemen alsof we de eerste generatie zijn. We kunnen samen werken aan een transitie in vertrouwen.

Mijn oproep aan Aeres Hogeschool Dronten, de docenten, de studenten, de betrokken ondernemers en iedereen binnen en buiten de sector is om vooral samen te werken aan de landbouw van morgen. De Amerikaanse dominee Robert Fulghum schreef over de lessen die we geleerd hebben op de kleuterschool. De belangrijkste les die we daar allemaal hebben geleerd en die nog steeds geldt, luidt als volgt: 'Als je de wijde wereld ingaat, hou elkaars hand vast en blijf bij elkaar.'⁹

⁹ Robert Fulghum, *All I really need to know I learned in kindergarten* (15e editie; New York 2003).

André Hoogendijk (1981) is opgeleid als historicus (Universiteit Leiden, 2004) met een specialisatie in de Amerikaanse geschiedenis en als landbouwkundige (Van Hall Larenstein, 2007) in de richting dier- en veehouderij. Hij werkt als directeur van BO Akkerbouw, het centrale platform en kenniscentrum voor de Nederlandse akkerbouw. Daarnaast is hij onder meer voorzitter van CIV Groen, bestuurder bij de Topsector Agri & Food en lid van de Raad voor plantenrassen.

André schreef samen met Arie Koolmees het boek *Land verloren, Krimpen geboren* over de boerderijen en het boerenerfgoed van Krimpen aan den IJssel. In 2022 won hij de Ignatius Walvisprijs voor regionaal historisch onderzoek met een artikel over de runderpestepidemie van 1865, dat begin dit jaar is uitgegeven in boekvorm. Daarnaast schrijft hij regelmatig columns en opinies in agrarische vakmedia. André woont in Gouda met zijn vrouw en drie kinderen.

aereshogeschool.nl/dronten

Aeres Hogeschool Dronten
De Drieslag 4
8251 JZ Dronten
088 - 020 6000

info.hogeschool.dronten@aeres.nl

Disclaimer

Aan deze publicatie kunnen geen rechten worden ontleend.